

УДК 330.1

С.В. КУЗЬМІНОВ, доктор економічних наук, доцент, професор
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ЧИ ПОВИННА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ БУТИ СКЛАДНОЮ НАУКОЮ?

У статті підкреслюється протиріччя між ускладненням політичної економії як науки у зв'язку з новими дослідженнями і необхідністю її спрощення як дисципліни, що вивчається економістами-практиками. Висвітлено основні проблеми надмірної складності. Обґрунтовано необхідність популяризації політичної економії. Рекомендується використати досвід сучасних ІТ, комп'ютерних та автомобільних компаній і створити інтерфейс політичної економії, який був би дружнім у відношенні до споживача.

Ключові слова: політична економія, розвиток науки, викладання політичної економії.

У 2015 р. виповниться 400 років з часу опублікування книги Антуана Монкретьєна «Принципи політичної економії та оподаткування», яку прийнято вважати першим випадком використання терміна «політична економія» у публікації науково-практичного характеру. За цей період політична економія як наука кілька разів кардинально змінювала об'єкт наукового пошуку, його методологію і нині знову стоїть перед непростим вибором – як розвиватися далі. Визначенню та оцінці очікуваних наслідків можливих варіантів розвитку економічної теорії взагалі та її політекономічної галузі зокрема і присвячено цю статтю.

Політична економія, як і вся економічна теорія взагалі, поступово розвивається, удосконалюється та ускладнюється. Ці процеси спостерігалися з часу зародження економічної науки, продовжуються вони і зараз. Об'єктивні процеси спонукають до подальшого ускладнення операційного апарату. Логіка тут досить проста. На пострадянському просторі спостерігається стала тенденція до збільшення кількості захистів кандидатських та докторських дисертацій з економічних наук [1, с. 448–455]. Обов'язковою умовою захисту є наявність у дисертаційній роботі наукової новизни. Це вимагає від дослід-

ника введення нового понятійного апарату, застосування нових (або модифікованих) методів дослідження, оригінальності у розумінні об'єкта дослідження. Ця новизна поступово накопичується і стимулює зростання складності. Починається аналог «інформаційного вибуху», але у локальному середовищі економічної науки.

Для спеціаліста у сфері економічної теорії розбиратися у хитросплетіннях великої кількості економіко-теоретичних неологізмів – професійний обов'язок. Проте для фахівця у прикладній сфері (маркетингу, менеджменті, фінансах) зусилля, яких має бути докладено для опанування новизни у сфері економічної теорії взагалі і політичної економії зокрема, можуть видатися надмірними. Отримуючи зиск від виконання своїх прямих, часто дуже вузько спрямованих та специфічних обов'язків, спеціаліст-прикладник, з одного боку, не бачить потреби у вивченні економічної теорії, а з іншого боку, добре усвідомлює, що таке вивчення потребуватиме значних зусиль та витрат часу. У таких умовах сама ж економічна теорія (а точніше, теорія альтернативної вартості) дає відповідь на питання, чи буде така економічна теорія популярною.

Далеко не всі науки однаково популярні. Велика кількість з них є надбанням

лише дуже вузького кола спеціалістів. Проте економічна теорія не може дозволити собі такої розкоші. Як наука суспільна, вона не може бути надбанням лише вузького кола спеціалістів, оскільки у такому випадку вона не виконуватиме одну з найважливіших функцій – світоглядну.

Світоглядна функція економічної науки найвиразніше декларувалася тоді, коли економічна теорія мала назву «політична економія». Якщо класична політична економія адресувалася переважно правлячим колам, доводячи необхідність проведення антифеодальних реформ «зверху», то марксистська політична економія спрямовувалася на більш широкі кола, ті, що ми зараз назвали б середнім класом. Навіть більше. Відносна простота марксистської теорії дала можливість після деякого спрощення (чи, як писав Ф. Енгельс, «вulgаризації Маркса») донести її навіть до найменш підготовленої та інтелектуально розвиненої частини суспільства – пролетаріату. Успіх, звісно, виявився сумнівним, але принаймні головні висновки та термінологію вдалося впровадити у загальний вжиток.

Менш очевидною є світоглядна функція сучасного мейнстріму. Представники австрійської, кембриджської, лозаннської та американської шкіл, які стояли біля витоків сучасної економічної науки (економіксу), свідомо дистанціювалися від класового підходу в аналізі. Проте створити «чисту» економічну науку їм так і не вдалося. Вже теорія ринкового ціноутворення фактично є апологією ідеї невтручання держави у економічні процеси. Що ж стосується, приміром, теорії суспільного добробуту, то її світоглядна функція виглядає ще більш очевидною. Фактично, вона обґрунтовує необхідність відмовитися від будь-якого примусового перерозподілу благ та ресурсів і надати ринку повний карт-бланш у питаннях формування доходів усіх членів суспільства.

Важливим моментом у світогляді, який формувався економічною наукою початку ХХ ст. і формується сучасною мікроекономікою, є його відносна відірваність від реальності. Будь-якій обізнаній

людині ясно, що повне усунення суспільства від регулювання двосторонніх ринкових угод – утопія. Така політика нереалістична, як мінімум, з двох причин:

– самий ринковий механізм потребує неринкового втручання, наприклад, для стримування монополізації або для примусу сторін до сумлінного виконання укладених контрактів;

– людська природа така, що завжди знайдуться люди, які забажають обмежити свободу економічної діяльності інших людей, наприклад, для отримання політичної ренти тощо.

Але фактична неможливість досягнення ринкового ідеалу – не перешкода для світогляду. Наважимося сказати, що деяка утопічність є невід'ємною рисою будь-якого світогляду. Так, марксистські ідеали також виявилися на практиці недосяжними, проте залишаються популярними у середовищі певних інтелегентських кіл і нині. Власне, ідеал потрібен не для його повного впровадження у реальне життя, а для оцінки ситуації, прийняття рішень щодо прийнятності або неприйнятності тих або інших дій економічних суб'єктів. Ідеал – це точка відліку, а не кінцева точка руху. Така точка відліку необхідна для того, щоб оцінити якість поточної економічної політики та прийнятих економічних рішень на різних рівнях – рівні окремих індивідів, домогосподарств, підприємств, міністерств, відомств, держави у цілому як суб'єкта міжнародних економічних та політичних відносин.

Виконуючи свою нормативну функцію, економічна теорія свідомо або мимохіть знову повертається до проблем, піднятих ще у рамках політичної економії – про «правильний» устрій суспільства. «Правильність» подаємо у лапках, оскільки у суспільстві завжди існують різні (часто діаметрально протилежні) думки стосовно того, як повинно бути. Наочно це показано Карлом Марксом, який застосував класовий підхід до аналізу економічних процесів, показавши антагоністичність інтересів основних класів капіталістичного суспільства. Втім і сучасний

неокласично-неоліберальний мейнстрим певним чином дотримується такої думки, коли спирається на визначення предмета економічної науки, запропоноване Полом Самуельсоном. Стверджуючи, що економічна теорія вивчає діяльність людей стосовно ефективного використання обмежених ресурсів для задоволення безмежних за своєю природою потреб. Оскільки різні потреби належать різним людям, споживчі переваги яких індивідуальні, то виникає зіткнення інтересів, що обов'язково викликає і конкуруючі думки стосовно правильності, справедливості і припустимості тих чи інших індивідуальних або колективних дій.

Вступаючи у протиборство з іншими суб'єктами за дефіцитні ресурси, суб'єкт свідомо чи мимохіть розпочинає ідеологічну боротьбу, намагаючись залучити на свій бік якомога більшу кількість прихильників, впевнивши їх у своїй правоті, суспільній важливості, а відтак, і обґрунтованості своїх претензій на частку спільного «пирога» у вигляді доходу, доступу до ресурсів, пільг тощо. Загальний сенс поширення вигідного для себе світогляду певною групою членів суспільства зводиться до такого:

1. Посилення впевненості у власній правоті. Цей психологічний фактор дуже важливий для гуртування своїх однодумців, відстоювання власних інтересів в органах державної влади.

2. Підрив ідеологічних позицій суперників, впевненість яких знижується, внаслідок чого у їхньому середовищі з'являються внутрішні протиріччя, згасає воля до боротьби.

3. Залучення на свій бік тих, що коливаються. Такий прошарок між антагоністичними групами може бути досить численним. Але якщо він навіть і не надто великий, то все одно може виявитися критично важливим, як, приміром, критично важливою виявилася інтелігенція для розвитку і подальшого втілення ідей марксизму.

У постіндустріальному суспільстві важливість «боротьби за уми» зростає багаторазово. Сьогодні, як ніколи, зросла

могутність засобів масової інформації та їх здатність формувати суспільну думку з окремих проблем та, врешті-решт, формувати світогляд широких кіл. Поволі пропонуючи глядачам, слухачам, читачам певні поведінкові моделі, оцінні матриці, маніпулюючи інформацією, ЗМІ формують світогляд людини.

Карл Маркс, глибокий знавець цієї проблеми, недарма зазначав, що теорія тільки тоді стає матеріальною силою, коли нею оволодівають маси [2]. Чи здатна маса сучасних маркетологів, менеджерів, інженерів, дизайнерів (не кажучи вже про представників робітничих професій) повною мірою оволодіти сучасною економічною теорією чи, принаймні, політичною економією? Практика показує, що ні. По-перше, у зв'язку з тим, що з означених вище причин нефахівці просто не схочуть витратити достатньо велику кількість часу та сил на оволодіння знаннями, що не несуть безпосередньої користі учню, а по-друге, через неузгодженість, складність та протиріччя у самій економічній науці, де одночасно співіснують неокласична мікроекономіка, кейнсіанська макроекономіка (у нео- та посткейнсіанських варіантах), неомарксизм, соціально-інституціональні течії економічної думки, які не тільки не узгоджені між собою, але часто навіть дають протилежні висновки та рекомендації стосовно одних і тих же економічних процесів.

Слід визнати, що спроби об'єднати різні течії економіко-теоретичної науки вже робилися у минулому. Однією з найбільш вдалих вважають неокласичний синтез П. Самуельсона. Проте навіть у рамках цього агрегату існують просто неприпустимі протиріччя. Так, стосовно вирішення проблеми безробіття мікроекономічний підхід, базований на аналізі граничної продуктивності праці, рекомендує знижувати заробітну плату для зростання зайнятості, оскільки коріння безробіття вбачається у перевищенні ставок оплати праці над граничним продуктом праці у грошовому вираженні. Макроекономічний підхід у період депресії і пов'язаного з нею зростання безробіття пропонує, на-

впаки, стимулювати зростання заробітних плат, оскільки це позитивно впливає на сукупний попит та, врешті-решт, сприяє створенню нових робочих місць. Практик задається слухним питанням: «То що ж таки слід робити – підвищувати зарплати чи знижувати їх?».

Протиріччя, протиборство, суперечки спеціалістів – невід’ємна ознака науки, що активно розвивається. Але це не сприяє популяризації досягнень цієї науки, хоча, можливо, і не робить шкоди. Усе залежить від того, які функції буде виконувати нова політична економія.

Серед можливих варіантів подальшого розвитку політичної економії називають, зокрема, її розвиток як однієї з рівноправних частин економічної науки, присвяченої поділу влади та результатів суспільного виробництва, побудову на основі політекономії загальної системи, яка включає усі інші економічні науки, формування на основі політичної економії системи понять для комунікації представників різних течій економічних досліджень. У цілому всі можливі варіанти не суперечать, а доповнюють одне одного. Так, агрегування маркетингу, менеджменту, мікроекономіки і т. д. під егідою політичної економії обов’язково вимагатиме узгодження понятійно-категоріального апарату.

У зв’язку з цим слід зазначити, що прийняття політичною економією функції *lingua franca* для усіх економістів потребуватиме спрощення її категоріального апарату. У першу чергу, таке спрощення диктується міркуваннями затребуваності з боку користувачів. Очевидно, що маркетолог або фінансист не матимуть ані часу, ані бажання на вивчення складних семантичних конструкцій. Критерій особистої професійної ефективності вимагатиме перерозподілу зусиль на вивчення прикладного інструментарію, спеціальних методів аналізу.

Історія дає нам кілька прикладів подібного еволюційного спрощення. Наприклад, у Середньовіччі англійська мова була складнішою, ніж тепер (мала відмінки тощо). У міру ж її поширення і перетворення на засіб міжнародного спілку-

вання відбулося її спрощення. Інший приклад не тільки конкретизує проблему, але і дає натяк на можливий шлях її вирішення. Мова йде про операційні системи для комп’ютерної техніки. Нині безумовно домінуюча «операційка» Windows витіснила у небуття десятки конкурентів лише за рахунок того, що була простою для користувача і не потребувала від нього глибоких знань мов програмування і архітектури комп’ютерів. Втім, внутрішня будова Windows далеко не проста. Її постійний розвиток потребує зусиль високопрофесійних спеціалістів. Але пересічному користувачеві до того діла немає.

Білл Гейтс, тонкий знавець питання імплементації складних технічних рішень у практику роботи різноманітних робочих груп, що зробив багатомільярдні статки на розробці та реалізації програмного забезпечення, зазначає, що сучасні компанії можуть сподіватися значно зекономити на зборі, обробці, розповсюдженні необхідної інформації через створення «електронної нервової системи» [3]. При цьому він наголошує на необхідності стандартизації та уніфікації, без яких виникають конфлікти програмного забезпечення та створюється атмосфера непорозуміння та неузгодженості навіть у найпростіших процесах на кшталт обміну електронними повідомленнями чи складання поточних рапортів. У той же час він зазначає, що метою уніфікації є не скорочення різноманіття форм та методів діяльності працівників, а навпаки, визволення їх від прийняття рішень стосовно рутинних операцій. Вивільнений час співробітники можуть витратити на щось дійсно корисне – удосконалення стратегій просування товарів, винайдення нових можливостей економії витрат тощо.

Спеціалістам у галузі економічної науки, як мінімум, психологічно важко погодитися на примітивізацію науки. Але варто було б узяти до уваги діяльність соратника і товариша К. Маркса – Ф. Енгельса, який, попри непересічний талант та здатність до глибоких філософських роздумів (можна згадати «Анти-Дюрінг»), більше уваги приділяв популяризації (часом, на-

віт, «вульгаризації») марксизму. Мабуть, будучи успішним підприємцем, він розумів, що будь-яка ідея або теорія є до певної міри товаром, а отже, має бути здатною задовольняти яку-небудь потребу споживача, який, у свою чергу, має бути здатним цей товар спожити.

Таким чином, маємо протиріччя. З одного боку, економічна теорія (і, зокрема, політична економія) ускладнюється, а з іншого – будучи складною, вона не знаходить, умовно кажучи, «попиту» серед потенціальних користувачів. Ігнорування проблеми, залишення її у стані «як іде, так нехай і йде» загрожує поступовим падінням популярності, а там, може, і повним вилученням політичної економії з навчальних планів навіть економічних спеціальностей. Звісно, було б неправильним повністю комерціалізувати науку, перетворити процес пізнання на бізнес-процес. Може, і не усе має бути скопійоване, але принаймні аналіз зворотного відгуку від споживача, на нашу думку, конче необхідний. Відрив політичної економії від мас був би стратегічною, смертельною помилкою.

У той же час орієнтація лише на спрощення також не припустима. Надмірне загравання з не надто інтелектуальним споживачем наукової продукції (надто, якщо наука належить до суспільних, а

не, скажімо, природничих) може загальмувати розвиток науки і перетворити її на щось розважальне.

Вважаємо, що одним з можливих шляхів вирішення зазначеного протиріччя міг би бути той, яким пішли розробники комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, тобто шлях поділу на «спеціалістів» та «користувачів». Тоді науковці, просуваючи далі передові рубежі політичної економії, могли б вільно використовувати складний інструментарій, термінологію, відшліфувати методологію досліджень, але при цьому не забуваючи про споживача їхнього «продукту» – пересічного маркетолога, фінансиста, менеджера. Така орієнтація була б певним обмежувачем надмірної свободи у виборі тематики та трактуванні предмета досліджень, одночасно сприяючи популяризації науки та забезпечуючи шматок хліба спеціалістам. У будь-якому випадку, сучасні комп'ютерні програми, гаджети, автомобілі, продукти інших успішних галузей, що швидко розвиваються, створюються «дружніми до користувача», зручними та ергономічними. Тому, можливо, політекономам варто було б запозичити цей успішний досвід і створити інтерфейс політичної економії, який був би дружнім до споживача?

Список використаних джерел

1. Сергиенко В.И. Болонский процесс: аттестация научных кадров высшей квалификации на постсоветском пространстве (проблемы и решения) / В.И. Сергиенко; отв. ред. Е.Г. Ясин // Модернизация экономики и общественное развитие. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2007. – 619 с.
2. Маркс К. К критике гегелевской философии права / К. Маркс // Нишета философии. – Мир книги, Литература, 2007. – 416 с.
3. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли / Б. Гейтс; общ. ред. Н. Шаховой. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.

References

1. Sergienko, V.I. (2007) *Bolonskii process: attestaciya nauchnykh kadrov vysshei kvalifikatsii na postsovetskom prostranstve (problemy i reshenia)* [The Bologna process: certification of highly qualified scientific personnel in the post-Soviet space (problems and solutions)] In: *Modernizatsiya ekonomiki i obshchestvennoe razvitie* [Modernization of the economy and social development], Moscow, HSE Publishing House, 619 p. (In Russian).

2. Marx, K. (2007) К критике гегелевской философии права [To the Critique of Hegel's Philosophy of Right], In: Nishcheta filosofii [The Poverty of Philosophy], «Mir knigi» Publ [World of Book Publ], 416 p.

3. Gates, B. (2001) Biznes so skorostiu mysli [Business at the Speed of Thought], Moskow, EKSMO-Press Publ., 480 p.

В статье подчеркивается противоречие между усложнением политической экономии как науки в связи с новыми исследованиями и необходимостью ее упрощения как дисциплины, изучаемой экономистами-практиками. Освещены основные проблемы чрезмерной сложности. Обоснована необходимость популяризации политической экономии. Рекомендуется использовать опыт современных ИТ, компьютерных и автомобильных компаний и создать интерфейс политической экономии, который был бы дружелюбным по отношению к потребителю.

Ключевые слова: *политическая экономия, развитие науки, преподавание политической экономии.*

The article stresses the contradiction between complication of political economy as a science due to new researches and the necessity of its simplification as a discipline which is studied by practical economists. The basic problems of excessive complexity are highlighted. The necessity of political economy popularization is substantiated. It is recommended to follow the experience of modern IT, computer and automotive companies and form interface of political economy that would be friendly to the consumer.

Key words: *political economy, development of science, teaching of political economy.*

Одержано 23.01.2015.